

УДК 821.161.2.09

**П. ФИЛИПОВИЧ ПРО ЗАВДАННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА
У ЗБІРНИКУ 1925 РОКУ «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА»**

О. В. Варенікова, старший викладач

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

E-mail: varenikova25@gmail.com

У статті аналізується доробок П. Филиповича як одного з фундаторів шевченкознавства у межах його дослідження «До студіювання Шевченка та його доби» у збірнику 1925 року «Шевченко та його доба», де він обґрунтовує завдання цієї галузі літературознавства.

***Ключові слова:** П. Филипович, шевченкознавство, збірники «Шевченко та його доба», М. Драгоманов, Ф. Матушевський.*

Збірники «Шевченко та його доба» 1925 і 1826 років є своєрідною кульмінацією розвитку шевченкознавства у 20-ті роки ХХ ст. – від започаткування В. Коряком самого цього терміна («шевченкологія» в оригіналі) на позначення цієї галузі літературознавства – до значної паузи, зумовленої остаточною на той час переведенням цієї тематики досліджень у русло комуністичної ідеології, що залучила Шевченка до сонму «борців за диктатуру пролетаріату». Надалі розвідки щодо творчості Кобзаря могли стосуватися лише доведення зайвий раз його ненависті до царського режиму, висміювання церкви, безмежної любові до власного народу тощо, тобто припинялося всебічне дослідження – власне літературне, мовне чи соціальне.

Означена кульмінація пройшла через видання збірників 1921 року («Тарас Шевченко»), 1924 («Шевченківський збірник»), 1925 та 1926 («Шевченко та його доба»), які саме й виявляли таку різнобічну орієнтацію їх авторів щодо бачення творчості Шевченка та його самого як людини. Серед авторів і редакторів цих збірників був П. Филипович, який разом із С. Єфремовим та М. Новицьким склав групу фундаторів тогочасного шевченкознавства. Йому належать такі розвідки, як «Шевченко і романтизм» (1924), «Шевченко і Гребінка» (1925), «Шевченко і декабристи» (1926), «До студіювання Шевченка та його доби» (1925). Остання з названих статей відкриває перший том збірника «Шевченко та його доба» і відзначається програмним характером: у ній науковець визначає завдання, які мають стати першочерговими для дослідників творчості та життя Т. Шевченка.

Літературознавчі здобутки П. Филиповича відзначало й досліджувало чимало вчених, серед яких його вчитель В. Перетц, М. Орест, сучасні вчені С. Гречанюк, Г. Костюк, М. Наєнко, В. Поліщук, Я. Поліщук та ін. В умовах 20-30-х років адепти соцреалізму дорікали йому за «ухиляння від соціологічного розгляду» (Ф. Якубовський), однак його визначальний внесок у розвиток шевченкознавства залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – проаналізувати дослідження П. Филиповича «До студіювання Шевченка та його доби» у збірнику 1925 року «Шевченко та його доба», окреслити роль П. Филиповича у формуванні перспективних векторів дослідження спадщини Т. Шевченка, для чого необхідно вирішити наступні **завдання**:

- охарактеризувати стан розвитку шевченкознавства 1920-х років;
- проаналізувати статтю П.Филиповича «До студіювання Шевченка та його доби»;
- з'ясувати магістральні завдання шевченкознавства, які визначив П.Филипович.

Метод дослідження – порівняльно-історичний.

Наукова новизна – аналізується роль П.Филиповича у формуванні образу «живого Шевченка», позбавленого шаблонності.

Об'єкт дослідження – збірник «Шевченко та його доба» (1925).

Предмет дослідження – розвідка П.Филиповича «До студіювання Шевченка та його доби».

Шевченкознавство як окрема галузь науки почало зароджуватися в 40-60-і роки XIX ст. – з появою перших оціночних праць про творчий доробок Т. Шевченка. Остаточно ж ця галузь оформилася у 20-30-і роки XX ст. – із започаткуванням терміна «шевченкознавство» у статті В. Коряка «Шевченківське засідання в Харківській філії Українського наукового товариства» (1921 р.), де автор наголошує: «українські молоді учені повинні покласти фундамент для шевченкології» і закликає їх займатися цієї справою [2, с. 142].

Варто зауважити при цьому, що ті «молоді вчені» – це своєрідна «нова кров» української науки – запрограмовані на єдиний вектор розвитку – соціалістичну методологію. Та одновекторність радянського літературознавства характеризується Б. Кравцівим у статті «Остракізм у шевченкознавчій бібліографії» через фрази «повне безглуздя чи кпини з бібліографії», «тенденційно й однобоко спрепарована бібліографічна компіляція», «цілковита ненауковість і необ'єктивність» – «з виключною метою висвітлення і затвердження «основ марксистсько-ленінського розуміння творчості Шевченка» [3]. З іншого боку, тих дослідників, які не вписувались у визначену ідеологами схему, тогочасний режим просто ізолював, репресувавши таким чином значне коло дослідників. Так, П. Филиповича було розстріляно разом з іншими українськими інтелектуалами 3 листопада 1937 р. у Сандормохи. У найближчі чверть століття зі списку шевченкознавців було вилучено 30 прізвищ, що нагадує колізію Оруелового «1984», де таким же чином окремі особи прибиралися взагалі з історії країни – нібито їх не було ніколи.

Однак ще за життя П. Филиповича визнавали світочем української науки. Г. Александрова у своїй статті здійснила добірку таких характеристик ученого: «одна з провідних постатей нашого національно-культурного процесу» (М. Орест), «висока наукова об'єктивність та ерудиція» (В. Державин), «скрупульозна аналіза текстів та їх порівняння» (Г. Костюк), «високий професіоналізм, блискуча ерудиція, добра обізнаність із літературним контекстом, інтелектуальний динамізм і насиченість його праць» (В. Поліщук) [1, с. 99]. У межах предмета нашого дослідження П. Филипович визначається як один із редакторів збірників «Шевченко та його доба», і його авторство передових статей в обох із них доводить першість серед авторів.

Уже в назві статті «До студіювання Шевченка та його доби» позначено об'єкт досліджень передових на той час шевченкознавців, які взяли участь у формуванні збірників, – у всій його тематичній багатоманітності – «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство», «стосунки Шевченка й Куліша», «боротьба поета за визволення з кріпацтва його рідних», «Шевченко і театр», «Шевченко – художник», «поетика та стиль Шевченка» та ін., а також широкий спектр наукових підходів – історичного, соціологічного, мистецтвознавчого, літературного, що в комплексі характеризують добу й оточення поета, різноманітні впливи на нього та його вплив на різні вільнодумські рухи. Сам же П. Филипович дослідив концептуальне питання методологічного протистояння в межах шевченкознавчої науки, що на той час було небезпечною темою (стаття у другому збірнику «Революційна легенда про Шевченка чи дійсність» має вже більшою мірою суто дослідне значення).

В означеній статті дослідник аналізує монографію А. Річицького «Тарас Шевченко в світлі епохи» 1923 року, виявляючи в ній вульгарнонаукові положення щодо життя й творчості Шевченка, некомпетентність автора у володінні фактичною інформацією, зокрема щодо «німцефобії» поета. Сучасні дослідники зазначають, що «П. Филипович розбиває противника на його ж полі – у сфері соціологічного аналізу», предметом якого є відома теза про «мужіцтво» митця [5]. П. Филипович зауважує, що для соціолога не достатньо обмежитися лише аналізом соціального походження досліджуваного об'єкта – потрібно проаналізувати його соціальне оточення.

П. Филипович щодо розділу «Мужицька філософія» у монографії А. Річицького висловив критичні зауваження про загальні, поверхові твердження автора про культурну обмеженість Т. Шевченка, що аргументується ставленням поета до всього чужого, зокрема й особливо до німецької культури. Дослідник звертається до аналізу творів поета й доводить, що його сприйняття німців неоднозначне – від негативного («німці прокляті») до нейтрального та позитивного («веселий, простий і чудово освічений німець», «я просто закоханий у цих німців») [6, с. 26, 27].

Дослідник пояснює таку розбіжність («досить складним було відношення Шевченка до німців») характером поета, який у цьому сенсі керується не так власними думками, як настроєм, що міг змінюватися залежно від життєвих обставин. П. Филипович називає це лише «частиною загальної картини» (світобачення митця та його творчої картини світу) [6 с. 27].

Учений спирається на давно усталену думку, що письменник обов'язково залежить від певного суспільного середовища, однак саме в наукових працях сучасників часто бракує «конкретної соціологічної аналізи, найчастіше дослідники обмежуються самими поверховими спостереженнями або власними здогадами» [6, с.7]. Саме з цих причин автор, визначаючи домінантні вектори подальших досліджень, вважає за потрібне проаналізувати методологічні підходи шевченкознавців, показати на конкретному матеріалі про поета, «якими шляхами йшли дослідники, зафіксувати їх досягнення і помилки, внести певні корективи і доповнення <...> й деякі узагальнення» [там само].

Відправним пунктом своїх міркувань дослідник бере висловлювання Ф. Матушевського, який у статті «Т.Г.Шевченко в исторической обстановке» апелює до слів поета «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини» й наголошує, що дійсно історія та діяльність Шевченка «найтісніше пов'язані із загальноросійськими умовами життя» [6, с. 8]. Хоча він багато в чому випереджав свій час і своїх сучасників, але був сином свого часу, і загальний розвиток його поетичного таланту відбувався в певних історичних умовах, що позначилося на його світогляді та творчості [4].

Аналізуючи такий коментар Ф. Матушевського, П. Филипович відзначає, що той писав свою розвідку в період, коли в літературознавстві панував історичний метод, відповідно до якого загальна широка характеристика соціальних, політичних і культурних особливостей доби часом «невдало, але симптоматично прив'язується» до характеристики письменника. Автор вважає, що вдалим підходом до вивчення творчості поета є погляд М. Драгоманова, викладений у відомій монографії «Шевченко, українофіли і соціалізм», у якій подається зразок «історичного з соціологічним ухилом освітлення Шевченка» [6, с. 9].

Інший погляд на висловлену позицію мав М. Плевако, зазначаючи, що вказана монографія застаріла й має лише «історико-літературний інтерес». П. Филипович, частково погоджуючись зі своїм опонентом, указує на деякі недоліки Драгоманівської монографії, зокрема на те, що до 1879 року відчувається брак фактичного друкованого матеріалу та щоденникових записів Т. Шевченка, які мають вагомe значення для розуміння митця. Обмеженість фактичного матеріалу призвела до формування думки про поета як людину малоосвічену, з низьким культурним рівнем [6, с.10].

Наголошуючи на недоліках монографії М. Драгоманова, П. Филипович відзначає, що потрібно більш уважно підходити до аналізу Шевченкового матеріалу й критично оцінює переконання автора праці щодо «мужицтва» поета, яке вбачалося Драгоманову в тому, що майбутній митець виріс «на обірваних та затемнених думках наших селян, на споминах таких темних рухів, як уманська різня 1768 року» [6, с.17]. П. Филипович аргументує думкою зі статті А. Річицького «Шевченко в світлі епохи» про неврахування Драгомановим почуттів як життєвого пріоритету митця, що допоможе «відкрити живого Шевченка» [там само, с. 18].

Г. Александрова аналізує спадщину П. Филиповича саме щодо його оцінки Т. Шевченка як інтелектуала. На противагу М. Драгоманову, він знаходив аргументи на підтвердження знання поетом досягнень світового письменства. Різноманітні біографічні джерела виявляють імена Гомера, Вергілія, Горація, Данте, Шекспіра, Юнга, Байрона, Діккенса, Бернса, Гете, Шиллера, Вольтера, Дюма, Гейне, Гюго та ін. Значний інтерес до західноєвропейського письменства поєднувався із зацікавленням європейським малярством, архітектурою, музикою, наукою, політичною думкою. П. Филипович не лише фіксував Шевченкові зацікавлення – він, зокрема, доводив спільність мотивів у літературній та малярській творчості Шевченка з В. Скоттом [1, с. 104].

До речі, зв'язок поезії та малярства також помічено П. Филиповичем, який подає відповідну думку М. Драгоманова про те, що Шевченко «думає й чує картинами» і прагне «списувати ті картини чи на полотні, чи на папері словом» [6, с. 18]. Ця риса буде надалі ще неодноразово проаналізована дослідниками.

Ми вже зазначали про таку зазначувану дослідником особливість характеру поета, як полярність настрою, від чого залежать його певні висловлювання та поетичні думки. П. Филипович наводить думку А. Луначарського про первинність саме почуттів у поезії, про пріоритетну ліричність Шевченка й те, що почуття мають мінливий характер порівняно зі світоглядом. При цьому митець відзначається поривчастістю та гарячковістю, тобто підвищеною емоційністю. Також дослідник аналізує думку К. Чуковського про «дуалізм відчужень поетових», коли ніжність і любов змінюються на гнів і жорстокість. П. Филипович при тому описує цікавий приклад із життя Шевченка, коли той під впливом зміни у ставленні до коханої Ликерії змінює і її оцінку на негативну [6, с. 18].

Тому дослідник закликає підходити надто обережно до оцінювання фактів з життя і творчості поета, оскільки зміни в його думках на пряму залежать від змін почуттів. Зрештою ця риса, докладно описана П. Филиповичем і проаналізована у цій статті на прикладах ставлення до німців і Ликерії, а також доведена дослідником інтелектуальність Шевченка на противагу поглядам А. Річицького та М. Драгоманова зумовлюють можливість бачити митця по-новому – за принципами антропоцентризму («живого Шевченка»).

Висновки. У вступній статті до збірника «Шевченко та його доба» 1925 року П. Филипович аналізує недоліки в попередніх шевченкознавчих студіях та накреслює перспективні завдання шевченкознавства 20-30-х років. Серед недоліків дослідник відзначає такі: значна частина всіх шевченкознавчих розвідок тяжіє до стилю панегіриків і перевантажена банальними кліше на зразок «пророк України», «народний геній»; домінує історичний метод у літературознавстві, надається загальна широка характеристика доби з точки зору політичної, економічної, культурної та прив'язується до письменника; Т. Шевченка зробили мужицьким, малограмотним поетом. Саме з цих причин П. Филипович пріоритетними завданнями вважає пошук нових фактів у біографії Т. Шевченка; заперечувати «всілякі культи» поета; висвітлювати світогляд поета на основі уважного прочитання його спадщини, зокрема щоденникових записів, повістей, листів тощо; актуалізувати соціологічний метод, оскільки соціолог «не розпливається в загальних характеристиках часу, а уважно досліджує фактичний матеріал, що безпосередньо пов'язаний з письменником»; відкрити «живого Шевченка», виявити його таким, яким він є в усій

сукупності суспільно-історичних обставин його місця й часу, з усіма забобонами, властивими соціальній верстві Шевченка й духові його історичної доби.

У подальшому ми плануємо здійснити більш комплексне дослідження обох збірників «Шевченко та його доба» у ракурсі характеризування авторами «живого Шевченка».

П. ФИЛИПОВИЧ О ЗАДАНИИ ШЕВЧЕНКОВЕДЕНИЯ В СБОРНИКЕ 1925 ГОДА «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА»

Е. В. Вареникова, старший преподаватель,
Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды,
E-mail: varenikova25@gmail.com

В статье анализируются наработки П. Филиповича как одного из основателей шевченковедения в рамках его исследования «До студіювання Шевченка та його доби» в сборнике 1925 года «Шевченко та його доба», где он обосновывает задачи данной отрасли литературоведения.

Ключевые слова: П. Филипович, шевченковедение, сборники «Шевченко та його доба», М. Драгоманов, Ф. Матушевский.

P. FYLYPOVYCH ABOUT TASKS OF SHEVCHENKO STUDIES IN THE BOOK OF 1925 «SHEVCHENKO AND HIS ERA»

O. V. Varenikova, senior lecturer
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
E-mail: varenikova25@gmail.com

In the paper, the author analyzes the heritage of P. Fylypovych as one of the founders of Shevchenko studies, in his article «By Studying Shevchenko and His Era» in the book of 1925 «Shevchenko and His Era» where he established the tasks of this branch of literature.

Key words: P. Fylypovych, Shevchenko studies, books «Shevchenko and His Era», M. Drahomanov, F. Matushevsky.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Г. Компаративні студії Павла Филиповича: поза межами часу і нації / Г. Александрова // Філологічні семінари. – 2014. – Вип. 17. – С. 98-109.
2. Івакін Ю. О. Етапи розвитку радянського шевченкознавства / Ю. О. Івакін // Шевченкознавство: підсумки й проблеми. – К. : Наукова думка, 1975. – 564 с.
3. Кравців Б. Остракізм у шевченкознавчій бібліографії / Б. Кравців // Зібрані твори : Том 2. Статті. – Нью-Йорк : УВАН, 1980. – Том 2. - С. 173-190.
4. Матушевський Ф. Т. Г. Шевченко в исторической обстановке / Ф. Матушевский // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. – С. 77-89.
5. Т. Г. Шевченко і літературне життя Київського університету / Грицай М. С., Неділько В. Я., Неділько Г. Я., Задорожна С. В. – К. : Вища школа, 1989. – 206 с.
6. Филипович П. До студіювання Шевченка та його доби / П. Филипович // Шевченко та його доба : Збірник I. – 1925. – С. 7-37.

REFERENCES

1. Aleksandrova G. Comparative Studios by Paul Filipowicz: Beyond Time and Nation. *Philological Seminars*, 2014, vol. 17, pp. 98-109.
2. Ivakin Yu. O. Stages of development of Shevchenko Study in the Soviet Period. *Shevchenko Study: Results and Problems*. – K. : Naukova Dumka, 1975. – 564 p.
3. Kravtsiv B. Proscription in Shevchenko Study's Bibliography. *Bohdan Kravtsiv: Collection*. New York, UVAN, 1980, vol. 2, pp. 173-190.
4. Matuszewski F. T. G. Shevchenko in a historic setting. *Ukrainian life*, 1914, no. 2, pp. 77-89.
5. Gritsay M. S., Nedilko V. I. Nedilko, G. Ya., Zadorozhna S. V. *T. G. Shevchenko and the literary life of Kyiv University*. Kyiv, Vyscha Shkola, 1989, 206 p.
6. Filipovich P. On the study of Shevchenko and his era. *Shevchenko and his era. Collection I*, 1925, pp. 7-37.

Надійшла до редакції 3 вересня 2016 р.